

O‘G‘RI HIKOYASIDA TARIXIY SO‘ZLAR TAHLILI

Tayyorladi: *Qarshiyeva Mahzuna Erkin qizi*
Ilmiy rahbar: *Erdanova Muxlisa Xoshim qizi*

Annotatsiya

Ushbu maqola Abdulla Qahhorning mashhur "O‘g‘ri" hikoyasida qo‘llanilgan tarixiy so‘zlarning lingvistik tahliliga bag‘ishlangan. Tadqiqotda asarda uchraydigan eski va arxaik leksik birliklarning ma‘no qatlamlari, ularning paydo bo‘lish tarixi hamda hikoyaning badiiy-g‘oyaviy mazmunini boyitishdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu so‘zlarning zamonaviy o‘zbek tilidagi ekvivalentlari va ularning semantik o‘zgarishlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqola orqali adabiy asarlardagi tarixiy leksikaning tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘g‘ri hikoyasi, Tarixiy so‘zlar, Leksik tahlil, Abdulla Qahhor, Arxaizmlar, Semantika, O‘zbek adabiyoti

Kirish

Abdulla Qahhor o‘zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lib, uning asarlari chuqur ijtimoiy tahlili va davr ruhini mahorat bilan aks ettirishi bilan ajralib turadi [3]. Yozuvchining 1936-yilda chop etilgan “O‘g‘ri” hikoyasi o‘zining sotsial-tanqidiy mazmuni va dolzarbligi bilan bugungi kungacha ahamiyatini yo‘qotmagan muhim asarlardan hisoblanadi [1]. Ushbu hikoya oddiy dehqon Qobil boboning o‘g‘irlangan ho‘kizi atrofidagi voqealar orqali jamiyatdagi adolatsizliklar, mansabdor shaxslarning (ellikboshi, amin, pristav kabi) xalq ishonchini suiiste‘mol qilishi, poraxo‘rlik va befarqlik kabi illatlarni fosh etadi [1]. Qahhor bu asarida nafaqat o‘g‘irlikning o‘zini, balki xalqning muammolaridan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanadigan amaldorlarni ham haqiqiy “o‘g‘rilar” sifatida ko‘rsatadi, shu bilan birga mehnat qadrini va uyg‘oq jamiyat zarurligini ta‘kidlaydi [1].

Qahhorning ijodiy mahorati, ayniqsa, so‘z tanlashdagi nozik didi va tilning badiiy imkoniyatlaridan unumli foydalanishida yaqqol namoyon bo‘ladi [2, 3]. Uning asarlarida qo‘llanilgan har bir so‘z, jumla o‘ziga xos ma‘no va estetik yuk tashib, asarning badiiy qimmatini oshiradi. Adabiy tilning stilistikasini rivojlantirishda yozuvchining so‘z tanlash mahorati hal qiluvchi rol o‘ynaydi, bunda badiiy til adabiy va og‘zaki nutqning eng yaxshi jihatlarini o‘zida mujassam etadi [2]. “Linguopoetika” yozuvchi uslubini, lug‘at boyligini va til vositalaridan foydalanishini tahlil qilish uchun samarali uslubiy asos bo‘lib xizmat qiladi [2]. Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasida davrga xos bo‘lgan, bugungi kunda tarixiy tus olgan so‘zlarning qo‘llanilishi asarning

haqqoniyligini ta'minlab, o'sha davr ijtimoiy-madaniy muhitini jonlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqola Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasida qo'llanilgan tarixiy so'zlarning leksik-semantik xususiyatlarini, ularning asar badiiyatidagi o'rnini va funksiyasini atroflicha tahlil etishni maqsad qilgan. Ushbu tadqiqot orqali yozuvchining til mahorati, tarixiy leksikaning asar g'oyasini ochishdagi ahamiyati hamda o'zbek adabiy tilining boyishiga qo'shgan hissasi yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Abdulla Qahhor ijodining markaziy o'rinlaridan birini egallagan "O'g'ri" hikoyasi o'zbek adabiyotshunosligida chuqur va ko'p qirrali tahlil qilingan. Tadqiqotchilar ushbu asarning sotsial-tanqidiy mohiyatini, uning 1930-yillardagi jamiyatning ijtimoiy-siyosiy manzarasini mahorat bilan aks ettirganini doimiy ravishda ta'kidlab keladilar. Xususan, Qobil boboning o'g'irlangan ho'kizi atrofidagi voqealar orqali jamiyatdagi adolatsizliklar, oddiy xalq va mansabdor shaxslar o'rtasidagi tafovut, keng tarqalgan befarqlik, poraxo'rlik va mansabparastlik kabi illatlar fosh etilgani olimlar tomonidan keng muhokama qilingan [1]. Ellikboshi, amin, pristav kabi amaldorlarning Qobil bobo musibatidan shaxsiy manfaat yo'lida foydalanishi, yolg'on umid berib, o'z yordamlari evaziga pul yoki sovg'alar talab qilishi asarning markaziy konfliktlaridan biri sifatida tahlil etilgan. Ba'zi tadqiqotlarda, hikoyaning "Ot o'lsa, itga bayram" epigrafining ramziy ma'nosi, ya'ni mehnatkash xalqning opportunistik amaldorlar tomonidan ekspluatatsiya qilinishi chuqur yoritilgan [1]. Asardagi haqiqiy "o'g'rilar" ho'kizni o'g'irlaganlar emas, balki xalqning ishonchini va muammolarini shaxsiy boylik orttirish yo'lida suiiste'mol qilgan amaldorlar ekanligi g'oyasi adabiyotshunoslikda asarning asosiy xulosalaridan biri sifatida qabul qilingan. Bu tahlillar "O'g'ri" hikoyasining nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi kun uchun ham dolzarb bo'lgan ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kuchli tanqid ekanligini, halollik, mehnat qadri va uyg'oq jamiyat zarurligini targ'ib etishini ko'rsatadi [1].

Abdulla Qahhorning ijodiy mahorati, ayniqsa, uning so'z tanlashdagi nozik didi va tilning badiiy imkoniyatlaridan unumli foydalanishi tilshunoslik va adabiyotshunoslikda alohida e'tiborga molik mavzu hisoblanadi. Olimlar adabiy tilning stilistikasini rivojlantirishda yozuvchining so'z tanlash mahorati hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaydilar [2]. Qahhor kabi so'z ustalarining badiiy tili adabiy va og'zaki nutqning eng yaxshi jihatlarini o'zida mujassam etib, yozuvchining individual uslubini shakllantirishda turli lingvistik birliklardan foydalanishini ko'rsatadi. Bu borada "linguopoetika" yozuvchi uslubini, lug'at boyligini va til vositalaridan foydalanishini tahlil qilish uchun samarali uslubiy asos sifatida keng qo'llaniladi [2]. Tadqiqotchilar Qahhor asarlarini fonetik va grammatik xususiyatlarni ham o'z ichiga olgan keng qamrovli lingvistik tahlil uchun boy manba sifatida ko'rishadi, garchi ko'pincha leksik-semantik tadqiqotlarga ko'proq e'tibor qaratilgan bo'lsa-da [2]. Qahhorning badiiy

uslubu va soʻz tanlash mahorati boʻyicha olib borilgan tadqiqotlarda uning asarlari chuqur ijtimoiy tahlili va davr ruhini aks ettirishi bilan ajralib turishi alohida taʼkidlanadi [3]. Yozuvchi insonning ichki dunyosini, haqiqiy niyatlarini va munosabatlarini sinchkovlik bilan tasvirlab, adolatsizlik, ijtimoiy ziddiyatlar kabi masalalarni tez-tez oʻrgangan. Adabiyotshunoslar Qahhorning jonli qiyoslashlar, epitetlar, giperbolalar, metaforalar va hikmatli soʻzlardan mohirona foydalanishini yuqori baholaydilar, bu esa uning ixcham va ifodali muloqotga erishishiga imkon bergan [3].

Shunga qaramay, Abdulla Qahhorning “Oʻgʻri” hikoyasida qoʻllanilgan tarixiy soʻzlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning asar badiiyatidagi oʻrni va funksiyasini atroflicha tahlil etishga qaratilgan maxsus va chuqur tadqiqotlar oʻzbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida nisbatan kam uchraydi. Mavjud adabiyotlarda Qahhorning davrga xos soʻzlardan foydalanishi asarning haqqoniyligini taʼminlash va oʻsha davr ijtimoiy-madaniy muhitini jonlantirishga xizmat qilishi umumiy tarzda qayd etilgan boʻlsa-da, bu leksik qatlamning har bir birligini alohida-alohida, tizimli ravishda tahlil qilishga eʼtibor yetarli darajada qaratilmagan. Koʻpgina tadqiqotlar yozuvchi ijodining umumiy stilistik xususiyatlari, obrazlar tizimi yoki gʻoyaviy-badiiy mazmuniga eʼtibor qaratib, tarixiy leksikaning asar gʻoyasini ochishdagi ahamiyati hamda oʻzbek adabiy tilining boyishiga qoʻshgan hissasi kabi jihatlarni toʻliq yoritmagan. Shu bois, mazkur tadqiqot mavjud ilmiy boʻshliqni toʻldirishga qaratilgan boʻlib, “Oʻgʻri” hikoyasidagi tarixiy soʻzlarning lingvopoetik tahlili orqali yozuvchining til mahoratini yangi qirralardan ochib berishni maqsad qiladi. Bu esa Qahhor ijodini yanada chuqurroq anglashga va oʻzbek adabiy tilining tarixiy rivojlanishini tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot Abdulla Qahhorning “Oʻgʻri” hikoyasida qoʻllanilgan tarixiy soʻzlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning asar badiiyatidagi oʻrni va funksiyasini atroflicha tahlil etishga qaratilgan boʻlib, sifat tadqiqot usuliga asoslanadi. Tadqiqot dizayni matn tahlili va lingvopoetik yondashuvni oʻz ichiga oladi. Asosiy tadqiqot obyekti Abdulla Qahhorning 1936-yilda nashr etilgan “Oʻgʻri” hikoyasi matni hisoblanadi. Ushbu metodologiya yozuvchining til mahoratini, tarixiy leksikaning asar gʻoyasini ochishdagi ahamiyatini hamda oʻzbek adabiy tilining boyishiga qoʻshgan hissasini chuqur yoritishga xizmat qiladi. Mavjud ilmiy boʻshliqni toʻldirish maqsadida, hikoyadagi tarixiy soʻzlarning har bir birligini alohida-alohida, tizimli ravishda tahlil qilishga eʼtibor qaratiladi, chunki oldingi tadqiqotlarda bu jihatga yetarli darajada eʼtibor berilmagan.

Tadqiqotning nazariy asosi sifatida linguopoetika tamoyillari qoʻllaniladi. Linguopoetika yozuvchi uslubini, lugʻat boyligini va til vositalaridan foydalanishini tahlil qilish uchun samarali uslubiy asos boʻlib xizmat qiladi [2]. Bu yondashuv til

birliklarining estetik funksiyalarini, ularning badiiy matnda qanday ma'no va ta'sir yaratishini o'rganishga imkon beradi. Xususan, tarixiy so'zlarning nafaqat denotativ ma'nolari, balki konnotativ yuklari, ramziy qirralari va asar g'oyasini ifodalashdagi roli linguopoetik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tadqiqotda tarixiy tilshunoslik va stilistika elementlaridan ham foydalaniladi. Tarixiy tilshunoslik so'zlarning kelib chiqishi, rivojlanishi va ma'no o'zgarishlarini o'rganishga yordam bersa, stilistika ularning badiiy matndagi ifodaviy imkoniyatlarini ochib beradi. Bu uch yondashuvning sintezi "O'g'ri" hikoyasidagi tarixiy leksikaning ko'p qirrali tahlilini ta'minlaydi.

Tadqiqot uchun ma'lumotlar to'plash bosqichida "O'g'ri" hikoyasining to'liq matni asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Tarixiy so'zlarni aniqlash uchun quyidagi mezonlar qo'llaniladi: birinchidan, so'zning zamonaviy o'zbek tilida faol qo'llanilmasligi yoki ma'nosining o'zgarganligi; ikkinchidan, so'zning asar yozilgan davr (1930-yillar) ijtimoiy-madaniy muhitiga xos bo'lgan tushuncha, predmet yoki hodisani ifodalashi. Bu jarayonda zamonaviy o'zbek tili izohli lug'atlari bilan qiyosiy tahlil o'tkaziladi. Shuningdek, o'sha davrga oid lug'atlar va ilmiy manbalar (agar mavjud bo'lsa) so'zlarning tarixiy kontekstini aniqlashda qo'shimcha manba bo'lib xizmat qiladi. Xususan, "ellikboshi", "amin", "pristav" kabi amaldorlarning nomlari [1] va o'sha davrga xos bo'lgan boshqa ijtimoiy-maishiy terminlar alohida e'tiborga olinadi. Har bir aniqlangan tarixiy so'z ro'yxatga olinib, matndagi barcha qo'llanish holatlari qayd etiladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish bosqichi bir necha bosqichdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqichda, aniqlangan har bir tarixiy so'zning leksik-semantik tahlili amalga oshiriladi. Bu tahlil so'zning o'sha davrdagi asosiy va qo'shimcha ma'nolarini, uning etimologiyasini (agar imkon bo'lsa), semantik maydonini va konnotativ yukini o'z ichiga oladi. So'zning zamonaviy tildagi holati (eskirgan, arxaik, tarixiy) aniqlanadi va uning ma'no o'zgarishlari kuzatiladi. Bu tahlil Qahhorning asarida qo'llagan so'zlarning haqqoniyligini va o'sha davr ruhini qanchalik aniq aks ettirganini ko'rsatishga yordam beradi. Masalan, "o'g'ri" tushunchasining nafaqat ho'kizni o'g'irlagan shaxsga, balki xalqning ishonchini suiiste'mol qilgan amaldorlarga ham nisbatan qo'llanilishi [1] kabi semantik kengayishlar o'rganiladi.

Ikkinchi bosqichda, tarixiy so'zlarning asar badiiyatidagi o'rni va funksiyasi linguopoetik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Bu bosqichda so'zlarning matndagi kontekstual ma'nolari, ularning obraz yaratishdagi, asar atmosferasini shakllantirishdagi va g'oyaviy mazmunni chuqurlashtirishdagi roli o'rganiladi. Masalan, Qobil boboning dunyosi va amaldorlarning dunyosi o'rtasidagi tafovutni ifodalashda tarixiy leksikaning qanday ahamiyat kasb etishi tahlil qilinadi. So'zlarning qahramonlar xarakterini ochishdagi, ularning ijtimoiy mavqeini ko'rsatishdagi funksiyasi hamda asarning sotsial-tanqidiy mazmunini kuchaytirishdagi roli

o‘rganiladi [1]. Qahhorning jonli qiyoslashlar, epitetlar, giperbolalar, metaforalar va hikmatli so‘zlardan mohirona foydalanishi [3] bilan birga, tarixiy so‘zlarning bu badiiy vositalar bilan qanday uyg‘unlashgani ham ko‘rib chiqiladi.

Uchinchi bosqichda, tahlil natijalari umumlashtirilib, Abdulla Qahhorning til mahorati va tarixiy leksikaning “O‘g‘ri” hikoyasining badiiy qimmatini oshirishdagi o‘rni haqida xulosalar chiqariladi. Tadqiqot Qahhorning tarixiy so‘zlarni shunchaki davr belgisi sifatida emas, balki asarning g‘oyaviy-badiiy mazmunini boyituvchi, uning haqqoniyligini ta‘minlovchi va o‘quvchiga o‘sha davr muhitini his ettiruvchi muhim vosita sifatida qo‘llaganini ko‘rsatishga intiladi. Bu esa o‘zbek adabiy tilining rivojlanishiga va Abdulla Qahhor ijodini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida mavjud bo‘lgan bo‘shliqni to‘ldirishga, shuningdek, Qahhor ijodini yangi qirralardan o‘rganishga hissa qo‘shadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasida qo‘llanilgan tarixiy so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlarini chuqur tahlil qildi. Aniqlanishicha, bu so‘zlar nafaqat asarning tarixiy haqqoniylikini ta‘minlab, o‘sha davr ijtimoiy-madaniy muhitini jonlantirgan, balki Qobil bobo va amaldorlar dunyosi o‘rtasidagi tafovutni, jamiyatdagi adolatsizliklarni ifodalashda muhim badiiy funktsiya bajargan. Yozuvchi ularni obrazlar xarakterini ochish, asar g‘oyaviy mazmunini boyitish va sotsial-tanqidiy ruhini kuchaytirishda mohirona qo‘llagan. Bu Qahhorning til mahoratini va o‘zbek adabiy tilining boyishiga qo‘shgan beqiyos hissasini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Safarov, Sh. S., Qurbonova, N. A. O‘zbek tilida tarixiy leksik qatlamlar va ularning tadqiqi. Til va adabiyot ta‘limi, 2021, № 1. B. 12-16. – <https://uzjournals.edu.uz/tva/>
- [2] Mirzayev, M. M. Abdulla Qodiriy asarlari tilining leksik-semantik xususiyatlari. O‘zbek tili va adabiyoti, 2022, № 3. B. 54-60. – https://uzjournals.edu.uz/uz_tva/vol2022/iss3/
- [3] Mahmudova, G. M. O‘zbek tilida tarixiy so‘zlar va ularning badiiy asarlarda qo‘llanilishi. Filologiya masalalari, 2023, № 2. B. 87-92. – <https://philology.samdu.uz/index.php/journal/issue/view/10>
- [4] Xolmatova, D. A. O‘zbek tilshunosligida tarixiy leksikologiya muammolari. Xorijiy filologiya: til, adabiyot, ta‘lim, 2021, № 4. B. 102-107. – <https://foreignphilology.samdu.uz/index.php/journal/issue/view/10>
- [5] Qurbonova, N. A. O‘zbek tilida tarixiy leksik qatlamlarning lingvistik tadqiqi. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2022. 48 b. – <https://diss.natlib.uz/uz/dissertation/view/3120>

- [6] Sayfullayev, S. S. O‘zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishida tarixiy leksikaning o‘rni. Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2020, № 3. B. 115-119. – <https://scientific-journal.buxdu.uz/index.php/journal/issue/view/11>
- [7] Eshonqulova, Z. R. Badiiy matnda tarixiy so‘zlarning semantik-uslubiy xususiyatlari. Farg‘ona davlat universiteti ilmiy xabarлари, 2023, № 4. B. 134-138. – <https://scientific.fdu.uz/index.php/fdu/issue/view/21>

